

TOMASZ SIEWIERSKI

Polska Akademia Nauk

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów

ORCID: 0000-0002-0059-3462

Z paryskich cechów do wyklętych miłości. Droga naukowa Andrzeja Wyrobisza*

Jeżeli liczyć aktywność naukową Andrzeja Wyrobisza od roku ukończenia studiów historycznych na Uniwersytecie Warszawskim, trwała ona 63 lata. W długim życiu zawodowym na kartach historiografii zdążył zapisać się jako historyk dziejów późnego średniowiecza i epoki nowożytnej, badacz historii gospodarki, kultury materialnej, historii sztuki, historii mentalności. Zapamiętamy go także jako jednego z czołowych przedstawicieli szkoły Mariana Małowista, a także jako mistrza drobnych form wypowiedzi naukowej, które inspirują do refleksji nad wielkimi problemami dziejów. Na dorobek Andrzeja Wyrobisza składa się około pół tysiąca publikacji. Rozpiętość tematyczna oraz różnorodność podejmowanej przez niego problematyki jest szeroka, a istotna część jego pisarstwa historycznego ma charakter pionierski. Sprawia to pewną trudność przy próbie lapidarnej charakterystyki dzieł warszawskiego historyka, bowiem jego naukowy dorobek ze wszech miar zasługuje na pogłębioną analizę historiograficzną¹. Twórczość Andrzeja Wyrobisza świadczy o sile polskiej powojennej historiografii, która w wymienionych wyżej dziedzinach osiągnęła poziom europejski.

Andrzej Wyrobisz urodził się 10 listopada 1931 w Krakowie, w rodzinie inteligentkiej. Jego ojcem był Stanisław Wyrobisz (1903–1979), prawnik i ekonomista, uczeń Adama Krzyżanowskiego, matką zaś Janina Wyrobiszowa z Tarnowiczów (1903–1981). Na początku lat trzydziestych rodzina przeprowadziła się do Warszawy, gdzie zamieszkała w domu przy ul. Grottgera. Adres ten o tyle nie jest bez znaczenia, że do tej samej kamienicy sprowadzili się w tym samym okresie ze Lwowa Maria

* Zakres zainteresowań Andrzeja Wyrobisza ukazuje obszerny wybór jego studiów (WYROBISZ 2012). Niniejszy artykuł jest zmienioną i poszerzoną wersją tekstu opublikowanego w tym tomie (WYROBISZ 2012, s. 9–13).

¹ Bibliografię prac Andrzeja Wyrobisza za lata 1954–1991 zestawili Irena Grochowska i Ryszard Zieliński (vide GROCHOWSKA, ZIELIŃSKI 1992. Dwadzieścia lat później w opracowaniu Ewy Dubas-Urwanowicz i Józefa Maroszka ukazała się bibliografia prac Andrzeja Wyrobisza za lata 1954–2011 (vide DUBAS-URWANOWICZ, MAROSZEK 2012).

i Antoni Mączakowie z synem Antonim. Przyszli profesorowie UW, wywodzący się z seminarium Mariana Małowista (1909–1988), dorastali więc na jednym podwórku. W Warszawie Andrzej ukończył szkołę powszechną. Po powstaniu warszawskim wraz z rodzicami trafił do Krakowa — tu uczęszczał do Gimnazjum im. Króla Jana Sobieskiego. Po czterech latach Wyrobiszowie ostatecznie przenieśli się do Warszawy. Andrzej w 1950 r. ukończył Liceum im. Stanisława Staszica, a następnie podjął studia na UW w zakresie historii.

Studia w Instytucie Historycznym UW w latach 1950–1955 były pod wieloma względami doświadczeniem wyjątkowym. Był to najtrudniejszy — z powodu sytuacji politycznej — czas w dziejach historiografii polskiej, ale jednocześnie wyjątkowy dzięki ówczesnej kadrze zatrudnionej w Instytucie. Uczeni tamtych lat w nauce polskiej, a często również światowej, zajmują poczesne miejsce. Wśród wykładowców Andrzeja Wyrobisza znaleźli się m.in. Tadeusz Manteuffel (1902–1970), Aleksander Gieysztor (1916–1999), Marian Małowist (1909–1988), Stefan Kieniewicz (1907–1992) oraz Stanisław Herbst (1907–1973)².

Historyczne zainteresowania Andrzeja Wyrobisza kształtowały się przede wszystkim pod silnym wpływem Mariana Małowista³, z którym zetknął się w 1951 r. na drugim roku studiów, pozostając z nim w bliskich stosunkach aż do jego śmierci. Pierwsze ich spotkanie, podobnie jak cały okres studiów Andrzeja Wyrobisza, przypadł na lata stalinizmu. Jak wspomniano, nie był to szczęśliwy czas w dziejach polskiej humanistyki, niemniej przekreślenie całości dorobku historiograficznego z lat 1948–1955 byłoby błędem. Jest to odrębne zagadnienie, zasługujące na osobną analizę. Nie jest przesadnym uproszczeniem stwierdzenie, że historia gospodarcza była dyscypliną, która wówczas rozwijała się z dużym powodzeniem, a znakomita część opublikowanych prac nadal zachowuje swą wartość⁴. Do uczonych, których dorobek — również prace wydane w omawianym okresie — broni się doskonale, należał Marian Małowist: historyk gospodarki, uczony międzynarodowej sławy, którego koncepcje wciąż pozostają żywe w historiografii. Kontakt z nim uchronił Wyrobisza od wpływów wulgarnego marksizmu, obecnego wówczas zwłaszcza w historiografii poświęconej dziejom najnowszemu. Wybór przyszłego mistrza nie był jednak oczywisty. Wyrobisz jednocześnie uczęszczał na trzy seminaria: Małowista, Tadeusza Manteuffla⁵ oraz

² Wspomnienie Andrzeja Wyrobisza o IH UW w omawianym okresie, vide WYROBISZ 2005.

³ Więcej informacji o Marianie Małowiscie, vide m.in.: SIEWIERSKI 2016; TYMOWSKI 1989; SAMSONOWICZ 1990.

⁴ SIEWIERSKI 2011.

⁵ Szczególnie warto podkreślić kontakty z Tadeuszem Manteufflem, które — jak wielokrotnie powtarzał Wyrobisz — miały istotny wpływ na jego zainteresowania i sposób uprawiania nauki. Uważał Manteuffla za autorytet nie tylko w dziedzinie mediewistyki, ale także organizacji nauki. O ogromnym szacunku jakim niewątpliwie go obdarzał, świadczy jego własna relacja, ale także nadbitki artykułów ze starannymi dedykacjami dla Manteuffla, które autor niniejszego artykułu w czasach studiów magisterskich znajdował w zasobach Biblioteki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Stanisława Herbsta⁶. Do wyboru tego pierwszego przyczynił się Bronisław Geremek (1932–2008), z którym zaprzyjaźnił się na pierwszym roku studiów historycznych⁷. Marian Małowist nie należał do osób zawsze łatwych w kontakcie, a nade wszystko był ogromnie wymagającym nauczycielem, o czym Wyrobisz mógł się przekonać uczęszczając na ćwiczenia z historii gospodarczej i społecznej. Zajęcia te nie cieszyły się wielkim zainteresowaniem wśród studentów, przyciągały jednak niewielką grupę ambitnych i pracowitych adeptów. Jeśli spojrzeć na listę prac magisterskich przygotowanych pod kierunkiem Mariana Małowista, to okaże się, że większość autorów to późniejsi profesorowie. Seminarium, na które uczęszczał Wyrobisz, nie było liczne; uczestniczyły w nim — poza Wyrobiszem — trzy osoby: Danuta Molenda (1931–2004), Krystyna Kersten (1931–2008) oraz wspomniany już Bronisław Geremek. Poza Krystyną Kersten, która zajęła się dziejami najnowszyimi, wszyscy seminarzyści przez wiele kolejnych lat kontynuowali i poszerzali badania zainicjowane przez Mariana Małowista. Obok kontaktów z Mistrzem, seminarzyści mogli korzystać z rad i doświadczeń jego asystentów, świeżo upieczonych magistrów: Antoniego Mączaka (1928–2003), Henryka Samsonowicza (ur. 1930 r.) i Benedykta Zientary (1928–1983). Dziś można sobie jedynie wyobrazić wyjątkową atmosferę w jakiej pracował wówczas Andrzej Wyrobisz. Na wspomnianym seminarium przygotował pracę magisterską „Rzemiosło paryskie w drugiej połowie XV wieku”, którą obronił w 1955 r.⁸ Jej temat wpisywał się w ówczesny projekt badawczy Małowista, dotyczący dziejów rzemiosła europejskiego, do którego Mistrz angażował swoich magistrantów. W zamyśle kierownika seminarium badania miały służyć wyjaśnieniu przyczyn kryzysu systemu feudalnego i nierównowagi w rozwoju gospodarczym Europy. Ich wyniki publikowano w latach pięćdziesiątych⁹. Studium napisane na kanwie pracy magisterskiej opublikował również Wyrobisz na łamach „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej”¹⁰. Do zagadnień rzemiosła paryskiego w dalszej pracy naukowej już nie powrócił. Temat ten rozwijał natomiast w swojej dysertacji doktorskiej jego kolega z seminarium Mistrza, Bronisław Geremek¹¹.

Uczestnictwo w seminariach Mariana Małowista i praca pod jego kierunkiem miała nie tylko ogromne znaczenie dla formacji naukowej młodego historyka. Był on pod wrażeniem osobowości uczonego, odczuwał także więź z pozostałymi uczestnikami seminarium. Po latach wspominał tamten czas i kontakty z sentymentem, a samego Małowista z prawdziwą estymą:

⁶ WYROBISZ, Autobiografia, s. 1.

⁷ ROZMOWA 2012.

⁸ WITUCH, STOLARCZYK 2010, s. 156.

⁹ MAŁOWIST 1953; MAŁOWIST 1954; ZIENTARA 1954; SAMSONOWICZ 1954; MĄCZAK 1955; BOGUCKA 1956.

¹⁰ WYROBISZ 1956.

¹¹ GEREMEK 1962.

W czasach, kiedy studiowałem i chodziłem na jego seminarium, był najlepszym nauczycielem akademickim, jakiego mogliśmy sobie wyobrazić. On rzeczywiście potrafił zainteresować, zainspirować, opiekował się od strony życiowej swoimi uczniami. [...] Na to seminarium mogli uczyć się ludzie bardzo różni politycznie, o różnych światopoglądach. Marian Małowist był bardzo otwarty i tolerancyjny. Do każdego z nas miał inny sposób dotarcia, każdego traktował inaczej, każdego indywidualnie. Na seminarium przychodziło niewielkie grono ludzi. Zespół uczniów Mariana Małowista tworzył taką grupę. Myśmy się spotykali nawet niezależnie od seminariów. Jeżeli ktoś z nas cokolwiek napisał, zanim to poszło do druku, organizowaliśmy spotkanie i o tym dyskutowaliśmy. Czasem dyskusje były ostre, można było sobie wszystko powiedzieć, ale to było bardzo pozytywne. Czasem profesor Małowist takie zebranie inspirował, a czasem myśmy sami takie zebranie robili. To było właśnie grono uczniów Mariana Małowista¹².

Po obronie pracy magisterskiej Andrzej Wyrobisz naturalnie nie zerwał kontaktu z Mistrzem. Co więcej, czuł się przedstawicielem stworzonej przezeń szkoły naukowej. Można dostrzec pewien symboliczny wymiar w tym, że klamrą drukowanego dorobku i ostatnią publiczną wypowiedzią Wyrobisza był list skierowany do redakcji „Przeglądu Historycznego” napisany w obronie dobrego imienia Małowista¹³.

W 1955 r. Andrzej Wyrobisz został zatrudniony w Instytucie Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk. Podczas pisania rozprawy doktorskiej nie porzucił problematyki rzemiosła, poświęcając ją dziejom budownictwa. Wybór tematyki skierował go na skrzyżowanie co najmniej kilku dyscyplin naukowych: historii gospodarczej, historii kultury materialnej i historii sztuki. Nowe pole badawcze było atrakcyjne także i z tego względu, że stosowano w tych dziedzinach nowoczesne wtedy metody badawcze, co dawało szansę zdobycia wszechstronnego doświadczenia.

Praca w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN wiązała się z bliskim kontaktem Andrzeja Wyrobisza z Zofią Kamińską (1908–1996), która została jego naukowym opiekunem. Kamińska jest uczoną dziś zapomnianą, ale jej wpływ na rozwój badań w zakresie historii kultury materialnej wydaje się nie do przecenienia¹⁴. Kontakt z nią był dla Wyrobisza z pewnością bardzo inspirujący. Nie tylko na etapie przygotowywania pracy doktorskiej, ale i w kolejnych latach pewne wątki twórczości Kamińskiej znalazły swoje rozwinięcie w badaniach warszawskiego historyka.

W 1961 r. Andrzej Wyrobisz obronił pracę doktorską „Budownictwo murowane w Małopolsce w XIV i XV wieku”¹⁵. Promotorem rozprawy był Marian Małowist, a recenzentami Stanisław Herbst, Zofia Kamińska i Jan Zachwatowicz. Rozprawa

¹² ROZMOWA 2012.

¹³ WYROBISZ 2014.

¹⁴ WYROBISZ 1996.

¹⁵ WYROBISZ 1963.

ukazała się drukiem w 1963 r. jako trzeci tom Studiów z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu, seryjnej publikacji wydawanej przez IHKM. Wbrew tytułowi Wyrobisz nierzadko wykraczał poza założone granice terytorialne (Małopolska) i chronologiczne, dążąc do postawienia konkluzji ogólnych dotyczących historii budownictwa w późnośrednio-wiecznej i nowożytnej Polsce jako całości. Tematyka narzucała interdyscyplinarność, stąd studium ma cechy zarówno pracy z zakresu historii gospodarczej (problematyka rozwoju sieci miejskich u schyłku średniowiecza, finansowanie budów), historii sztuki (architektura), historii techniki (technika budowlana), jak i historii społecznej (murarze). Przygotowując doktorat, Andrzej Wyrobisz opublikował również kilka istotnych studiów poświęconych budownictwu krakowskiemu, cegielniom w miastach polskich i organizacjom zawodowym rzemieślników budowlanych w późnośrednio-wiecznej Polsce¹⁶. Uprawianą przez Wyrobisza historię rzemiosła — czy ogólnie rzecz biorąc historię kultury materialnej — charakteryzuje to, że autor nigdy nie tracił z pola widzenia ludzi. Przykładowo, gdy zajmował się historią budownictwa murowanego, rozpatrywał zagadnienie od strony dziejów architektury i sztuki, rozwoju przestrzeni miejskiej i struktur gospodarczych, ale jednocześnie podejmował tematykę społeczną, historię murarzy jako grupy zawodowej. Wprowadzanie wątku społecznego do tematyki tego rodzaju prac nie było wcale oczywiste, a jego obecność w rozprawie Wyrobisza przypisać należy bliskim związkom historyka z badaniami nad dziejami gospodarczymi oraz wpływowi Mariana Małowista. Śladem oddziaływania Mistrza jest również to, że Andrzej Wyrobisz nie ograniczał zainteresowań jedynie do obszaru Rzeczypospolitej, lecz poszukiwał perspektywy porównawczej. W 1963 r. korzystał z półrocznego stypendium Fondazione Giorgio Cini w Wenecji, gdzie pracował m.in. nad dziejami budownictwa weneckiego. Efektem tych badań jest obszerne studium poświęcone dziejom budownictwa weneckiego na przełomie wieków XIV i XV, opublikowane w czasopiśmie „Studi Veneziani”¹⁷. Po polsku ukazał się natomiast tekst poświęcony genezie weneckiej cegielni¹⁸.

Praca nad dziejami rzemiosła budowlanego otworzyła przed Wyrobiszem nową perspektywę badawczą — dzieje miast. Obszar ten stał się odtąd jednym z jego głównych pól badawczych. Miasta i mieszczaństwo jako przedmiot badań historyków wielu dyscyplin miały już w historiografii długą tradycję. W powojennym okresie wraz z rozwojem historii społeczno-gospodarczej oraz historii regionalnej tematyka ta stała się jedną z wiodących, a pierwszorzędne znaczenie w polskiej historiografii w tej dziedzinie mają prace uczniów Mariana Małowista — Marii Boguckiej i Henryka Samsonowicza.

W twórczości naukowej Wyrobisza zainteresowania dziejami miast i mieszczaństwa rozwinęły się w kilku kierunkach. Szczególną uwagę poświęcał miastom

¹⁶ WYROBISZ 1958; WYROBISZ 1961; WYROBISZ 1962; WYROBISZ 1974a.

¹⁷ WYROBISZ 1965. Problematyki budownictwa weneckiego dotyczy też późniejszy artykuł (WYROBISZ 1998a).

¹⁸ WYROBISZ 1966a.

małym, dotąd zaniechanym przez historyków koncentrujących swą uwagę głównie na większych ośrodkach miejskich. Tymczasem badanie dziejów małych miast w Polsce nowożytnej ma bardzo istotne znaczenie, bo większość polskich miast tej epoki to właśnie miasta małe. Andrzej Wyrobisz postulował rozpoczęcie szerszych badań w tym zakresie i sam takie badania prowadził, publikując m.in. prace charakteryzujące specyfikę tej problematyki — dotychczasowy stan badań¹⁹ i jej rozmaite szczegółowe aspekty²⁰.

Zainteresowanie dziejami małych ośrodków miejskich wprowadziło do twórczości Andrzeja Wyrobisza kolejny istotny wątek — mikrohistorię i regionalistykę. Nie oznaczało to jednak podejścia antykwarycznego, właściwego wielu rozprawom w tym zakresie, lecz badanie interdyscyplinarne z użyciem metod właściwych historii gospodarczo-społecznej, historii sztuki i archeologii, celem sformułowania wniosków pozwalających na istotne uogólnienia. Przykładem takiego podejścia są badania Wyrobisza nad dziejami Solca nad Wisłą. Obok przekrojowego opracowania dziejów miasta, spod jego pióra wyszły szczegółowe studia poświęcone zabudowie oraz problematyce społecznej i gospodarczej²¹. Historia Solca nad Wisłą stanowiła, z perspektywy badawczej Wyrobisza, obraz typowego małego miasta w Polsce późnośredniowiecznej i nowożytnej. Pobocznym efektem tych badań było nadanie mu w 1979 r. honorowego obywatelstwa miasta Solca nad Wisłą i równocześnie tytuł honorowego członka Towarzystwa Miłośników i Przyjaciół Solca nad Wisłą.

Zainteresowanie małymi miastami w sposób naturalny zaprowadziło Andrzeja Wyrobisza ku badaniu miast prywatnych, które nie cieszyły się tak znacznym zainteresowaniem historyków jak miasta królewskie. Działo się tak, gdyż królewskie mają lepiej zachowaną dokumentację źródłową. Szczególnie interesujące dla Wyrobisza było życie gospodarcze miast prywatnych, które z kolei odzwierciedlało kondycję gospodarki Rzeczypospolitej jako całości. Miasta prywatne były nieodłącznym elementem systemu feudalnego, zatem rezultaty badań w tym zakresie wzbogacają dyskusję na temat dziejów feudalizmu w Europie i jego kryzysu, co — jak już wspomniano — interesowało Mariana Małowista i jego uczniów. Punktem wyjścia do rozważań Wyrobisza były miasta założone przez Piotra Firleja, zwłaszcza Janowiec nad Wisłą²². Innym studium Andrzeja Wyrobisza z tego zakresu, na które warto zwrócić uwagę, jest artykuł poświęcony Tarłowowi, prywatnemu miastu założonemu przez Andrzeja Tarłę, zamieszkanemu w znacznej części przez ludność żydowską. Znaczenie tej grupy etnicznej w życiu gospodarczym, społecznym i kulturalnym miasta autor omówił w osobnym artykule²³. Problematyka żydow-

¹⁹ WYROBISZ 1968a; WYROBISZ 1976a.

²⁰ MAROSZEK, WYROBISZ 1980; WYROBISZ 1991.

²¹ WYROBISZ 1964; WYROBISZ 1966b; SAMEK, WYROBISZ 1965; WYROBISZ 1969; WYROBISZ 1987; WYROBISZ 1997a.

²² WYROBISZ 1970.

²³ WYROBISZ 1974b.

ska w powojennej historiografii polskiej była niedostatecznie doceniana, mimo że zagadnienia gospodarcze cieszyły się ogromnym powodzeniem. W najważniejszych periodykach raczej unikano kwestii związanych z rolą Żydów w historii Rzeczypospolitej, odsyłając te zagadnienia do niszy jaką stanowił „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”. Wyrobisz był jednym z niewielu historyków, którzy tematyki żydowskiej nie ignorowali. Przy omawianiu problematyki miast prywatnych w jego twórczości należy również wspomnieć o bardziej przekrojowych studiach, które do dziś stanowią jedne z podstawowych lektur, niezbędnych do naukowych rozważań nad tą problematyką. Autor podjął w nich istotne zagadnienie funkcji, jakie pełniły miasta prywatne we wczesnonowożytnej Rzeczypospolitej²⁴.

Pozostając w kręgu tematyki miast w twórczości Andrzeja Wyrobisza, warto przypomnieć jeszcze dwa teksty. W 1981 r. na łamach „Przeglądu Historycznego” ukazał się artykuł prezentujący typologię funkcjonalną polskich miast w epoce wczesnonowożytnej²⁵. Tekst ten został przetłumaczony na język angielski i opublikowany w czasopiśmie „The Journal of European Economic History”²⁶. Tak jak przy badaniu dziejów rzemiosła budowlanego, tak i w przypadku historii miast horyzonty badawcze Andrzeja Wyrobisza sięgały poza ziemie Rzeczypospolitej. Świadczy o tym tekst poświęcony miastom kolonialnym, których powstawanie Wyrobisz charakteryzuje, posługując się przykładem hiszpańskiej ekspansji w Ameryce Północnej²⁷.

Zainteresowanie historią miast nie oznaczało porzucenia przez Andrzeja Wyrobisza dziejów rzemiosła. Jednym z głównych nurtów badań w tym zakresie stała się historia szklarstwa, której poświęcił obszerną monografię i kilka drobniejszych studiów. Początków tych zainteresowań należy szukać jeszcze w badaniach nad budownictwem małopolskim, ponieważ pierwsze teksty poświęcone szklarstwu związane są właśnie z tym regionem²⁸. W Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN badania nad dziejami szkła prowadzone były przede wszystkim przez Zofię Kamieńską, która zainspirowała Wyrobisza do zajęcia się tą problematyką. Najważniejszym jego dziełem z tego zakresu jest praca *Szkło w Polsce od XIV do XVII w.*²⁹ Na jej postawie habilitował się w 1968 r. w IHKM PAN. Recenzentami rozprawy habilitacyjnej byli profesorowie: Czesław Łuczak, Zofia Kamieńska i Marian Małowist.

Dziś książka ta stanowi nie tylko klasykę historiografii kultury materialnej, lecz jest jednocześnie lekturą wciąż inspirującą, otwierającą nowe pola badawcze przed kolejnymi pokoleniami historyków. Tak jak w przypadku innych monografii Wyro-

²⁴ WYROBISZ 1974c; WYROBISZ 1978a.

²⁵ WYROBISZ 1981.

²⁶ WYROBISZ 1983a.

²⁷ WYROBISZ 1978b.

²⁸ WYROBISZ 1966c.

²⁹ WYROBISZ 1968b.

bisza, tak i w tym przypadku nie jest to praca dająca się łatwo zaklasyfikować do jednej tylko dziedziny historii. Znajdujemy w niej bowiem problemy właściwe dla historii przemysłu, rzemiosła i handlu, jak również historii sztuki i kultury materialnej. Mimo że badania nad dziejami szkła w Polsce posiadały już wówczas pewne tradycje, to wcześniejsze publikacje na ten temat miały charakter bądź przyczynków bądź studiów szczegółowych. Andrzej Wyrobisz natomiast przedstawił całościowo dzieje przemysłu szklarskiego w Polsce późnego średniowiecza i wczesnej nowożytności. Przyjęte ramy czasowe uzasadnia nie tylko wykorzystany materiał źródłowy (najstarsze wzmianki o hutach szklanych w źródłach pisanych pojawiają się na początku XIV w.), ale i rzeczywistość historyczna: omawiany w pracy okres był czasem funkcjonowania leśnych hut, które już na początku XVIII w. zaczęły ustępować manufakturom. Na pełne opracowanie dziejów szklarstwa składają się różne zagadnienia od funkcjonowania hut szklanych przez rozpowszechnienie i handel wyrobami szklanymi aż po organizację zawodową szklarzy. Przedstawiając zagadnienia ekonomiczne, Wyrobisz sięgnął po metodę statystyczną, która w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych zaczęła fascynować historyków gospodarki, choć starsze pokolenie badaczy (w tym Marian Małowist) było wobec niej nieufne. Tradycyjnie już Wyrobisz nie poprzestał na samej Rzeczypospolitej. W wielu miejscach odnosił się do dziejów szklarstwa w innych rejonach Europy, w obrębie Rzeczypospolitej zaś porównywał szklarstwo z innymi rzemiosłami. Walorem pracy, który szczególnie zwraca uwagę, jest wykorzystanie różnych typów źródeł. Andrzej Wyrobisz sięgnął (obok materiału aktowego) po źródła archeologiczne, ikonografię oraz literaturę piękną. Cały ten różnorodny materiał poddany został bardzo surowej krytyce źródłowej, którą, śladem swojego Mistrza Mariana Małowista, Wyrobisz doprowadził do perfekcji. Jego interpretacje źródeł charakteryzuje staranność i skrupulatność prowadzące przez ostrożne interpretacje do rzetelnych ustaleń. Cecha ta jest właściwa całej twórczości warszawskiego badacza.

Andrzej Wyrobisz jest również współautorem popularnonaukowego ujęcia dziejów szkła polskiego, które przygotowano pod redakcją Zofii Kamińskiej pt. *Polskie szkło do połowy XIX wieku*³⁰. Książka ta spotkała się z uznaniem czytelników i doczekała się dwóch wydań. Wypada również wspomnieć o dwóch pracach, które podsumowują (choć nie zamykają) twórczość Wyrobisza z zakresu historii kultury materialnej — nie tylko szklarstwa. Badania nad dziejami rzemiosła w Polsce wczesnonowożytnej scharakteryzował w rozprawie *Warunki rozwoju przemysłu w Polsce w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*³¹. Omówił w niej podstawowe gałęzie rzemiosła i przemysłu (szklarstwo, garncarstwo, metalurgię, produkcję spożywczą, skórzaną i tekstylną), zwracając uwagę na powolność zmian w przemyśle polskim oraz trudne warunki na rynku wewnętrznym, które uniemożliwiały przejście na produkcję o większej skali. Wyrobisz jest również współautorem trze-

³⁰ *Polskie szkło* 1974, 1987².

³¹ WYROBISZ 1976b.

ciego tomu syntetycznej *Historii kultury materialnej w zarysie*³². To ambitne dzieło powstawało w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN w latach 1978–1979 pod ogólną redakcją Witolda Hensla i Jana Pazdura. Obejmuje ono okres od VII w. do odzyskania przez Polskę niepodległości. Tom III poświęcony został epoce nowożytnej. Tekst Andrzeja Wyrobisza znajduje się w drugiej jego części, dotyczącej zagadnień technicznych, i poświęcony został przetwórstwu surowców mineralnych oraz organicznych. Jest to zatem syntetyczny opis dziejów poszczególnych gałęzi przemysłu: metalurgii, ceramiki i szklarstwa, produkcji prochu strzelniczego, budownictwa, obróbki skóry, papiernictwa i drukarstwa, a także przemysłu spożywczego.

Warto wspomnieć, że dzieje kultury materialnej były jednym z tych obszarów badawczych, które łączyły historyków polskich i francuskich z kręgu „Annales” w okresie ożywionych stosunków po 1956 r. aż po lata osiemdziesiąte. Jednym z uczonych polskich budujących most ponad „żelazną kurtyną” był Marian Małowist, którego łączyły z Fernandem Braudem więzi wzajemnego uznania i szacunku. Andrzej Wyrobisz również utrzymywał za sprawą Małowista kontakty ze środowiskiem „Annales”. W latach 1959–1960 przebywał na rocznym stypendium w École Pratique des Hautes Études w Paryżu. Tam chodził na wykłady i seminaria profesorów: Fernanda Braudela, Pierre’a Francastela i Paula Leuilliota. W 1964 r. wraz z grupą polskich archeologów uczestniczył w badaniach nad opustoszałymi wsiami średniowiecznej Francji. Jego relację na temat kontaktów polsko-francuskich na niwie historiografii w obszernych fragmentach przytacza Patryk Pleskot³³. Andrzej Wyrobisz nie przyznawał się, by szkoła „Annales” w znaczący sposób wpłynęła na jego sposób uprawiania historii. W tym względzie sceptyczny ton słyhać w opowiedzianym Patrykowi Pleskotowi wspomnieniu o osobistym kontakcie z „papieżem historiografii”³⁴.

W twórczości naukowej Andrzeja Wyrobisza istotne miejsce zajmuje problematyka regionalna. W końcu lat siedemdziesiątych region jako przedmiot badań stał się jednym z centralnych punktów jego zainteresowań. Było to związane z dydaktycznymi obowiązkami jako profesora Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. Rzecz jasna zagadnienia regionalne podejmowali również uczestnicy prowadzonego przez Wyrobisza seminarium doktoranckiego³⁵. Jednym z ważniejszych przykładów owej współpracy mistrza i ucznia jest praca poświęcona regionowi podlaskiemu w czasach wczesnonowożytnych³⁶. Opracowało ją kilku autorów, w tym Andrzej Wyrobisz, który również odpowiadał za redakcję całości. Praca została opubliko-

³² HKMP III 1978.

³³ PLESKOT 2010.

³⁴ PLESKOT 2010, s. 733.

³⁵ Przykładem są tu m.in. studia Józefa Maroszka.

³⁶ *Studia nad społeczeństwem* 1981. Z tego tomu pochodzi tekst *Podlasie w Polsce przedrozbiorowej* (s. 173–210).

wana w kryzysowym roku 1981, w niedużym nakładzie, niezbyt staranną techniką wydawniczą i jest dziś pozycją trudno dostępną, choć uważa się ją za jedno z podstawowych opracowań do dziejów Podlasia. W badaniach nad regionami fundamentalne znaczenie ma teoretyczny artykuł Andrzeja Wyrobisza *O pojmowaniu regionów historycznych w nauce polskiej*³⁷. Charakteryzuje w nim polską tradycję historiograficzną w zakresie regionalistyki i wieloznaczność terminu „region historyczny”. Postuluje, odnosząc się do koncepcji uczonych francuskich (m.in. Fernanda Braudela), potrzebę wypracowania pewnych ram teoretycznych, ujmujących specyfikę tej dziedziny historiografii. Zwraca też uwagę na różnicę (często niedostrzeganą przez badaczy) między historią regionalną a lokalną i wyróżnia dwa podejścia historyków do regionu: region jako przedmiot badań i region jako pole badawcze, podkreślając istotne znaczenie pierwszej z tych dwóch możliwości. Ten cenny artykuł stanowi do dziś punkt wyjścia dla każdego adepta nauki historycznej rozpoczynającego pracę w dziedzinie historii regionalnej. Warto również przypomnieć artykuł Wyrobisza omawiający losy i rozwój polskiej regionalistyki ze szczególnym uwzględnieniem podejmowania tej tematyki w ramach Powszechnych Zjazdów Historyków Polskich i innych inicjatyw Polskiego Towarzystwa Historycznego, którego był członkiem³⁸.

Przejście od historii gospodarczej do historii społecznej albo historii kultury jest zjawiskiem typowym w pokoleniu historyków, którzy w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych zaczynali pracę naukową od zagadnień ekonomicznych. Owa droga badawcza wynikała tyleż ze specyfiki źródeł, co i z logiki poszerzania perspektywy badawczej i pogłębiania badań³⁹. W przypadku Andrzeja Wyrobisza przejście od historii gospodarczej do historii kultury i społeczeństwa nie było aż tak radykalną przemianą, jak by się mogło wydawać. Już na etapie doktoratu, a potem rozprawy habilitacyjnej w wykorzystywanych źródłach i badanych zagadnieniach znajdowały się problemy bliskie historykom kultury i sztuki. Nic więc dziwnego, że Wyrobiszowi przejście od historii gospodarczej do dziejów kultury i sztuki przyszło łatwo i naturalnie⁴⁰.

Jak nadmieniałem, podobnie jak w przypadku zainteresowania rzemiosłem budowlanym, szklarstwem, tak i w pracy badawczej nad dziejami miast Wyrobisz nigdy nie tracił z pola widzenia ludzi. Dlatego też jest on historykiem zarówno miast, jak i mieszczaństwa. Świadczy o tym nie tylko przywołany już tekst o społeczności żydowskiej w Tarłowie. Warto podkreślić, że w twórczości Andrzeja Wyrobisza zainteresowanie społeczeństwem nie jest tylko następstwem zajmowania się dziejami gospodarczymi. W zasadzie niemal od początku jego badanie było integralną częścią podejmowanych przez niego zagadnień. Z czasem znaczenie problematyki

³⁷ WYROBISZ 1986a.

³⁸ WYROBISZ 1990a.

³⁹ WYCZAŃSKI 2003; SAMSONOWICZ 1988.

⁴⁰ Obserwując współczesną historię gospodarczą spod znaku new economic history odnosi się wrażenie, że dla jej adeptów przeskok do historii kultury byłby zupełnie niemożliwy.

społecznej wzrosło i stało się centralnym punktem badań. Znajdziemy więc w jego dorobku studia dotyczące problematyki grup zawodowych (nie tylko rzemieślników), dziejów rodziny, obyczajowości i kultury duchowej mieszczan. Wyrobisz, który od samego początku doceniał na kartach swoich prac ludzi pracy, rzemieślników i ich rolę w dziejach, zainteresowanie nimi łączył z tematyką historii kultury materialnej i historii gospodarczej. Na szczególną uwagę zasługuje artykuł, w którym, sięgając do utworów m.in. Walentego Roździeńskiego, Jana z Kijan i Andrzeja Frycza Modrzewskiego, przedstawia sposób postrzegania rzemieślników w staropolskiej literaturze⁴¹. Inną grupą zawodową, którą się zajmował, byli lekarze w Europie późnośredniowiecznej i wczesnonowożytnej (głównie w miastach włoskich, ale także polskich)⁴². Wyrobisz poświęcił również wiele uwagi kulturze umysłowej mieszczan w okresie staropolskim. Prowadził badania nad pomnikami nagrobnymi, które okazały się interesującym źródłem do badania historii mentalności⁴³. Przeanalizował społeczne aspekty kaplic, nagrobków i epitafiów, które pozwoliły wnioskować o aspiracjach mieszkańców miast, koncepcjach modelu i struktury rodziny mieszczańskiej, o wierzeniach i religijności, a także o wyobrażeniach na temat śmierci i życia pozagrobowego. Warto również zwrócić uwagę na badania Wyrobisza nad rodziną w miastach nowożytnej Europy⁴⁴. W przeglądowym artykule scharakteryzował tę problematykę w kontekście życia gospodarczego. Osobne studium poświęcił obrazowi rodziny w staropolskiej literaturze, w którym skoncentrował się na rolach kobiecych: żony i matki⁴⁵. Poświęcił także artykuł propagowanym przez literaturę piękną wzorcom kobiety w staropolskim społeczeństwie, a także zweryfikował je z ówczesną rzeczywistością⁴⁶. Krytycyzm, z jakim badał źródła, wynikał z przekonania, że autorami omówionych wzorców byli mężczyźni, najczęściej przedstawiciele Kościoła katolickiego, którzy budowali je zgodnie z własnymi przekonaniem i interesami. Z tego punktu widzenia badania te wpisują się w postulaty studiów genderowych, choć sam autor nie odwoływał się do tej metodologii.

Wyjątkową pozycję w dorobku naukowym Andrzeja Wyrobisza zajmują studia poświęcone subkulturze i mniejszościom, a w szczególności szeroko pojmowanej problematyce homoseksualizmu. Zagadnienie to wpisuje się w obszar zainteresowań społecznością miejską, jej kulturą i obyczajowością, ale jednocześnie zasługuje na wyodrębnienie choćby z tego względu, że studia Wyrobisza mają charakter pionierski w historiografii polskiej. Jest to jeden z tematów, który do niedawna podejmowany był w Polsce niechętnie, bywał przemilczany czy wręcz fałszowany. Dopiero ostatnio na gruncie polskiej historiografii nastąpiło w tym zakresie pewne ożywie-

⁴¹ WYROBISZ 1983b.

⁴² WYROBISZ 1998b.

⁴³ WYROBISZ 1990b; WYROBISZ 1997b.

⁴⁴ WYROBISZ 1986b.

⁴⁵ WYROBISZ 1992a.

⁴⁶ WYROBISZ 1995.

nie⁴⁷. Trudno dziś jednoznacznie ocenić, czy miała na to wpływ moda na badania nad mniejszościami, studia genderowe czy poszerzenie problematyki badawczej w dziedzinie historii mentalności i antropologii historycznej. Śledząc dyskusje metodologiczne, można odnieść wrażenie, że polscy historycy sprowadzają *gender studies* jedynie do badań nad kulturową i społeczną rolą kobiet. Natomiast na tle całej humanistyki o wiele większym powodzeniem dziedzina ta cieszy się w badaniach literackich niż w historiografii.

W twórczości Andrzeja Wyrobisza zainteresowanie społecznością homoseksualną i sposobem, w jaki traktowani byli jej przedstawiciele przez heteroseksualną większość społeczeństwa w czasach wczesnonowożytnych, pojawiło się już na początku lat dziewięćdziesiątych, a więc gdy nie tylko o badaniu dziejów homoseksualizmu, ale i o badaniach genderowych myślało niewielu polskich historyków. Nie było też owo zainteresowanie konsekwencją zapoznania się z zachodnią *gender studies*. Przykład Wyrobisza pokazuje, że historyk może pozostawać konserwatywny pod względem metodologii, ale jednocześnie penetrować nowe obszary badawcze. Jeden z pierwszych artykułów poświęconych omawianej problematyce dotyczy subkultur w miastach nowożytnej Europy⁴⁸. Homoseksualizm, a właściwie stosunek do homoseksualistów stał się centralnym tematem artykułów Wyrobisza, w których analizuje on postawy homofobiczne w piętnastowiecznej Wenecji i Florencji⁴⁹. Głównym przejawem homofobii było represjonowanie osób oskarżanych o homoseksualizm. O tym, że nie był to problem marginalny świadczy powołanie specjalnie w tym celu urzędów sądowych, które skazywały tzw. sodomitów na kary od grzywny po spalenie na stosie. Zdaniem Andrzeja Wyrobisza na ostrość reakcji władz wpłynęły kryzys demograficzny, wyludnianie się miast, a także poszukiwanie odpowiedzialnych za wszelkie zło w sytuacji kryzysu gospodarczego. Oskarżenie o homoseksualizm stało się przy okazji skutecznym sposobem usuwania konkurentów w rywalizacji o władzę. Homofobia mogła być też przejawem niechęci wobec nowych idei, które niósł ze sobą odrodzeniowy humanizm, wynikając z konfrontacji dwu światów — średniowiecza i renesansu. W 2007 r. Wyrobisz opublikował przeglądowy tekst, w którym zaprezentował problematykę, dotychczasowe badania oraz oczekujące na rozwiązania dylematy badań nad historią homoseksualizmu⁵⁰. Zawarte w nim postulaty podjęcia szerszych badań w tym zakresie w Polsce i wymóg naukowej dyskusji na ten temat nadal pozostają aktualne. Andrzej Wyrobisz jest także autorem artykułu na temat form i sposobów kamuflowania i fałszowania informacji o homoseksualnej orientacji postaci historycznych ze świata literatury i sztuki⁵¹. Charakteryzuje w nim sposoby manipulacji, głęboko zakorzenionej w tradycji historiograficznej, której przejawy

⁴⁷ Vide: LENGAUER 2007; SKWIERCZYŃSKI 2011; NASTULCZYK, OCZKO 2012.

⁴⁸ WYROBISZ 1992b.

⁴⁹ WYROBISZ 1997c; WYROBISZ 2004; WYROBISZ 2007a.

⁵⁰ WYROBISZ 2007b.

⁵¹ WYROBISZ 2008a.

nadal możemy obserwować w niektórych opracowaniach naukowych. Przywołuje biografistykę poświęconą postaciom m.in. Caravaggia, Szekspira, Michała Anioła, Piotra Czajkowskiego, która pozwala na zobrazowanie niekiedy bardzo pomysłowych technik wymazywania z życiorysów postaci historycznych informacji o ich orientacji seksualnej (co jest praktyką równą fałszerstwu, w sytuacji, gdy informacja ta niezbędna jest do analizy twórczości artystów) lub też przekłamania ich biografii wbrew przekazom źródłowym, by móc zaliczyć opisywane postaci do grona heteroseksualistów. Tekst ten — opublikowany w 2008 r. — był poszerzoną wersją referatu wygłoszonego dwa lata wcześniej. Warto zwrócić uwagę, że w roku jego publikacji ukazała się książka Krzysztofa Tomasika w pewnym stopniu spełniająca postulat Wyrobisza wyrażony w omawianym artykule⁵².

Na tle akademickiej historiografii polskiej omawiana część twórczości Andrzeja Wyrobisza jest zjawiskiem unikatowym. W odróżnieniu do wcześniej prowadzonych badań nad miastem, mieszczaństwem, rzemiosłem i przemysłem, które wpisywały się w nurty jeśli nie bardzo popularne, to przynajmniej na szeroką skalę rozwijane, tematyka homoseksualna w polskiej nauce historycznej nadal czeka na badaczy, którzy pójdą szlakiem przetartym przez Wyrobisza.

Poza charakterystyką własnych badań Andrzeja Wyrobisza należy zwrócić również uwagę na szerokość jego zainteresowań, która przejawia się w formie krótkiej wypowiedzi naukowej: recenzji, polemiki, artykułu dyskusyjnego. Tego typu teksty zajmują istotną część jego dorobku i są to formy, które doprowadził do perfekcji. Artykuły recenzyjne i polemiczne jego autorstwa cechuje rzetelność, precyzja w określaniu problemów, szczegółowość (choć nie drobiazgowość), głęboka analiza recenzowanej pracy, postrzeganie jej w szerokiej perspektywie historiograficznej. Właściwy im jest również krytycyzm, który Wyrobisz potrafił wyrazić tyleż stanowczo, co z ogromną kulturą. Osobną wartością tych tekstów jest to, że recenzowane prace wchodzą do polskiego obiegu naukowego, poszerzając tym samym horyzont innych historyków. Dotyczy to zwłaszcza zaniedbanych lub nieodkrytych obszarów badawczych, takich jak choćby studia nad dziejami homoseksualizmu.

Jednym z ważniejszych aspektów charakteryzujących twórczość naukową Andrzeja Wyrobisza są artykuły o charakterze popularnym i popularnonaukowym. Wraz z powstaniem w 1958 r. magazynu „Mówią Wieki” stał się on jego stałym współpracownikiem, publikując często na jego łamach. Teksty popularyzatorskie Wyrobisza drukowały też tygodniki „Kultura” i „Polityka”. Warszawski badacz był także współautorem redagowanych przez Andrzeja Garlickiego prac zbiorowych *Poczet królów i książąt polskich*⁵³ oraz *Sąsiedzi i inni*⁵⁴.

Na osobne wspomnienie zasługuje rola Andrzeja Wyrobisza w organizacji Wydziału Humanistycznego i Zakładu — potem Instytutu — Historii w Filii Uni-

⁵² TOMASIK 2008.

⁵³ *Poczet* 1978.

⁵⁴ *Sąsiedzi* 1978.

wersytetu Warszawskiego w Białymstoku (dziś Uniwersytet w Białymstoku). Jest to najpełniej opracowany dotychczas wątek jego biografii naukowej, przy czym nie brak także publikowanych wspomnień⁵⁵. Andrzej Wyrobisz był pierwszym dziekanem Wydziału Nauk Humanistycznych F UW, pełniąc tę funkcję w latach 1969–1975 i później w latach 1981–1982 oraz 1984–1985. Był także kierownikiem Zakładu Historii w latach 1969–1973, a następnie twórcą i dyrektorem Instytutu Historii (w latach 1980–1981 i 1983–1984). Środowisko historyczne F UW formowało się w warunkach specyficznych, po wydarzeniach marcowych na Uniwersytecie Warszawskim. Dobrze tę sytuację obrazuje wspomnienie Stefana Mellera:

Na szczęście rozumiał dobrze [prorektor UW do spraw filii w Białymstoku Andrzej Jezierski], że jeśli chce zrobić z Białegostoku prawdziwą uczelnię [...], musi znaleźć młodych naukowców z prawdziwego zdarzenia. Do wzięcia byli tylko ci, którzy z powodów politycznych nie mogli znaleźć pracy gdzie indziej. I tak oto filia w Białymstoku stała się miejscem absolutnie wyjątkowym na mapie ówczesnych polskich uczelni, ponieważ w znacznej mierze pracowali tam ludzie po przejściach, do niedawna objęci zakazami zatrudnienia, i tacy, którzy z różnych powodów podpadali władzy ludowej. [...] Tak czy inaczej, w imię regionalnych ambicji, partyjne władze Białegostoku stworzyły w filii UW, zwłaszcza w Instytucie Historii, potężny ośrodek intelektualnej opozycji⁵⁶.

Kadrę Zakładu, a potem Instytutu Historii, obok Andrzeja Wyrobisza i Stefana Mellera współtworzyli m.in. Elżbieta Kaczyńska, Ewa Wipszycka-Bravo, Andrzej Wyczański, Daniel Grinberg, Adam Manikowski, Andrzej Paczkowski, Jan Kofman i wielu innych wybitnych uczonych. Andrzej Wyrobisz był jednym z ojców sukcesu, którym okazała się F UW w Białymstoku. Bezpośrednią zasługą warszawskiego historyka jest szybki i trwały rozwój Wydziału Nauk Humanistycznych, a także wysoki poziom studiów historycznych. Jako dziekan WNH i dyrektor IH zrobił wiele, by w trudnych momentach politycznych w białostockim środowisku historycznym panował możliwie najszerszy margines swobody, za co (w praktyce) został przez ówczesnego ministra nauki Benona Miśkiewicza zdymisjonowany z funkcji dziekana w 1985 r.

Andrzej Wyrobisz był również — a nawet przede wszystkim — profesorem F UW poświęcającym się działalności dydaktycznej i naukowej. W 1979 r. został profesorem nadzwyczajnym (tytuł profesora zwyczajnego nadano mu dopiero w 1995 r.). Prowadził wykłady, ćwiczenia, seminaria magisterskie i doktorskie zarówno w Białymstoku, jak i w Warszawie. W Białymstoku pod jego auspicjami prowadzono badania nad dziejami Białostoczczyzny i Podlasia. Był też aktywnym członkiem Białostockiego Towarzystwa Naukowego i tamtejszego oddziału Pol-

⁵⁵ DOBROŃSKI 1992; WYROBISZ 2008b. Szerzej o relacjach IH UW z F UW w Białymstoku: URWANOWICZ 2005; KUKLO 2011; WRZOSEK 2012; *Półwiecze* 2018.

⁵⁶ KOMAR, MELLER 2008, s. 142–143.

skiego Towarzystwa Historycznego. Z jego inicjatywy powstała i rozrosła się akademicka biblioteka. Senat Uniwersytetu w Białymstoku, doceniając te zasługi, nadał Wyrobiszowi dyplom „Zasłużony dla Uniwersytetu”. Kontakty Andrzeja Wyrobisza z F UW wygasły w 1989 r. Powrócił wówczas do Instytutu Historycznego UW, gdzie pracował do 1996 r., by następnie przejść do Instytutu Historii Sztuki UW. W 2003 r. przeszedł na emeryturę.

Andrzej Wyrobisz był związany przez ponad pół wieku z redakcją „Przeglądu Historycznego”, najstarszego i najbardziej prestiżowego obok „Kwartalnika Historycznego” polskiego czasopisma naukowego w zakresie historii. „Przegląd” ukazuje się od 1907 r. i pozostaje nierozzerwalnie związany z warszawskim środowiskiem historycznym. Andrzej Wyrobisz publikował na łamach „Przeglądu” od początku swojej kariery naukowej. Pierwszy jego tekst, artykuł recenzyjny, ukazał się tam w 1955 r. Przez kolejne dziesięciolecia stanowił główną przestrzeń jego wypowiedzi naukowej. Tutaj również, w roku 2014, ukazał się jeden z jego ostatnich (jeżeli nie ostatni) tekst. W redakcji „Przeglądu” pracował od roku 1954. Początkowo pełnił obowiązki sekretarza technicznego, następnie sekretarza redakcji, później członka komitetu redakcyjnego. Po śmierci Stefana Kieniewicza (1992), który był redaktorem naczelnym przez 40 lat Wyrobisz pełnił tę funkcję w latach 1993–2002. W późniejszych latach nadal współpracował z redakcją. Sam „Przegląd” również stał się tematem twórczości naukowej Andrzeja Wyrobisza. Opublikował bowiem dwukrotnie przedrukowaną charakterystykę Stefana Kieniewicza jako redaktora pisma⁵⁷ oraz zwięzły zarys jego dziejów⁵⁸. Artykuł ten może być punktem wyjścia dla przyszłego autora monografii „Przeglądu Historycznego”.

Andrzej Wyrobisz zmarł 14 października 2018. Pożegnany przez liczne grono przyjaciół i uczniów został pochowany w grobowcu rodzinnym na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Pozostawił niezwykle cenny dorobek, który cechuje różnorodność problematyki oraz interdyscyplinarna perspektywa. Nie brakuje w nim prac wpisujących się w klasykę historiografii polskiej. Wiele z jego studiów z pewnością zainspiruje kolejne pokolenia historyków, otwierając przed nimi nowe, fascynujące obszary badawcze.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE I MATERIAŁY NIEPUBLIKOWANE

Rozmowa 2012 = Rozmowa autora z Andrzejem Wyrobiszem, Warszawa, 6 III 2012

WYROBISZ, Autobiografia = Andrzej Wyrobisz, [autobiografia naukowa] (kopia w zbiorach autora)

⁵⁷ WYROBISZ 1992c.

⁵⁸ WYROBISZ 1997d.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA PRZEDMIOTU

- BOGUCKA 1956 = Maria Bogucka, *Gdańskie rzemiosło tekstylne od XVI do połowy XVII wieku*, Wrocław 1956
- DOBROŃSKI 1992 = Adam Dobroński, *Andrzej Wyrobisz jako organizator i nauczyciel akademicki w białostockiej filii Uniwersytetu Warszawskiego*, w: *Miasto — Region — Społeczeństwo. Studia ofiarowane Andrzejowi Wyrobiszowi w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz, Białystok 1992, s. 349–353
- DUBAS-URWANOWICZ, MAROSZEK 2012 = Ewa Dubas-Urwanowicz, Józef Maroszek, *Bibliografia prac Profesora Andrzeja Wyrobisza*, w: *Ars historiae — historia artis. Prace ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Wyrobiszowi*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Józef Maroszek, Białystok 2012, s. 15–45
- GEREMEK 1962 = Bronisław Geremek, *Najemna siła robocza w rzemiośle Paryża XIII–XV w.*, Warszawa 1962
- GROCHOWSKA, ZIELIŃSKI 1992 = Irena Grochowska, Ryszard Zieliński, *Bibliografia publikacji Andrzeja Wyrobisza*, w: *Miasto — Region — Społeczeństwo. Studia ofiarowane Andrzejowi Wyrobiszowi w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz, Białystok 1992, s. 7–28
- HKMP III 1978 = *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*, t. III: *od XVI do połowy XVII w.*, red. Antonina Keckowa, Danuta Molenda, Wrocław 1978
- KOMAR, MELLER 2008 = Michał Komar, Stefan Meller, *Świat według Mellera. Życie i historia: ku wolności*, Warszawa 2008
- KUKLO 2011 = Cezary Kuklo, *O Andrzeju Wyrobiszu — historyku i nauczycielu*, „Biuletyn Historii Pogranicza”, XI, 2011, s. 5–8
- LENGAUER 2007 = Włodzimierz Lengauer, *Od haniebnego występku do gender studies. Badania nad grecką paiderastia w XX wieku*, „Przegląd Historyczny”, XCVIII, 2007, 3, s. 315–328
- MAŁOWIST 1953 = Marian Małowist, *Zagadnienie kryzysu feudalizmu w XIV–XV w. w świetle najnowszych badań*, „Kwartalnik Historyczny”, XLIV, 1953, 1, s. 86–106
- MAŁOWIST 1954 = Marian Małowist, *Studia z dziejów rzemiosła w okresie kryzysu feudalizmu w Zachodniej Europie w XIV i XV wieku*, Warszawa 1954
- MAROSZEK, WYROBISZ 1980 = Józef Maroszek, Andrzej Wyrobisz, *Małe miasto jako ośrodek handlu lokalnego i regionalnego na Pomorzu Gdańskim w XVII–XVIII wieku. Przykład Nowego nad Wisłą*, „Przegląd Historyczny”, LXXI, 1980, 1, s. 139–145
- MĄCZAK 1955 = Antoni Mączak, *Sukiennictwo wielkopolskie XIV–XVII wiek*, Warszawa 1955
- NASTULCZYK, OCZKO 2012 = Tomasz Nastulczyk, Piotr Oczko, *Homoseksualność staropolska. Przyczynek do badań*, Kraków 2012
- PLESKOT 2010 = Patryk Pleskot, *Intelektualni sąsiedzi. Kontakty historyków polskich ze środowiskiem „Annales” 1945–1989*, Warszawa 2010
- Poczet 1978 = *Poczet królów i książąt polskich*, red. Andrzej Garlicki, Warszawa 1978
- Polskie szkło 1974 = *Polskie szkło do połowy XIX wieku*, red. Zofia Kamińska, Wrocław 1974, 1987²
- Półwiecze 2018 = *Półwiecze: studia historyczne w Białymstoku*, red. Adam C. Dobroński, Grzegorz Zackiewicz, Białystok 2018

- SAMEK, WYROBISZ 1965 = Jan Samek, Andrzej Wyrobisz, *Kościół parafialny w Solcu nad Wisłą — etapy i ich związek z rozwojem miasta*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, XV, 1965, 1, s. 139–158
- SAMSONOWICZ 1954 = Henryk Samsonowicz, *Rzemiosło wiejskie w Polsce XIV–XVI w.*, Warszawa 1954
- SAMSONOWICZ 1988 = Henryk Samsonowicz, *Historia gospodarcza — historia kultury*, w: *Między historią a teorią. Refleksje nad problematyką dziejów i wiedzy historycznej*, red. Marian M. Drozdowski, Warszawa 1988
- SAMSONOWICZ 1990 = Henryk Samsonowicz, *Mariana Małowista pisarstwo historyczne*, „Historyka”, 1990, s. 51–56
- Sąsiedzi 1978 = *Sąsiedzi i inni*, red. Andrzej Garlicki, Warszawa 1978
- SIEWIERSKI 2011 = Tomasz Siewierski, *Popularność badań nad dziejami gospodarczymi jako fenomen polskiej historiografii lat 1949–1956. Próba nakreślenia przyczyn zjawiska*, w: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2010. Referaty*, red. Natalia Jarska, Łukasz Kamiński, Tomasz Kozłowski, Warszawa 2011, s. 155–162
- SIEWIERSKI 2016 = Tomasz Siewierski, *Marian Małowist i krąg jego uczniów. Z dziejów historiografii gospodarczej w Polsce*, Warszawa 2016
- SKWIERCZYŃSKI 2011 = Krzysztof Skwirczyński, *Mury Sodomy. Piotra Damianiego Księga Gomory i walka z sodomią wśród kleru*, Kraków 2011
- Studia nad społeczeństwem 1981 = *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI–XVII w.*, red. Andrzej Wyrobisz, Warszawa 1981
- TOMASIK 2008 = Krzysztof Tomasik, *Homobiografie, Pisarki i pisarze polscy XIX i XX wieku*, Warszawa 2008, 2014²
- TYMOWSKI 1989 = Michał Tymowski, *Marian Małowist (19 XII 1909–20 VII 1988)*, „Kronika Warszawy”, 1989, 2, s. 235–245
- URWANOWICZ 2005 = Jerzy Urwanowicz, *Warszawa z Białymstokiem: rola Instytutu Historycznego UW w tworzeniu białostockiego środowiska naukowego*, w: *Tradycje i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005*, red. Juliusz Łukasiewicz, Maciej Mysiński, Jan Tyszkiewicz, Warszawa 2005, s. 302–306
- WITUCH, STOLARCZYK 2010 = Tomasz Wituch, Bogdan Stolarczyk, *Studenci Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1945–2000*, Kraków 2010
- WRZOSEK 2012 = Mieczysław Wrzosek, *Po latach znowu z profesorem Andrzejem Wyrobiszem*, w: *Ars historiae — historia artis. Prace ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Wyrobiszowi*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Józef Maroszek, Białystok 2012, s. 373–379
- WYCZAŃSKI 2003 = Andrzej Wyczański, *Od gospodarki do kultury — dylematy historyka*, „Mówią Wieki”, 2003, 10, s. 20–24
- WYROBISZ 1956 = Andrzej Wyrobisz, *Rzemiosło paryskie w XV wieku w świetle statutów cechowych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, IV, 1956, 4, s. 679–703
- WYROBISZ 1958 = Andrzej Wyrobisz, *Ze studiów nad budownictwem krakowskim w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, „Przegląd Historyczny”, LXV, 1958, 4, s. 647–680
- WYROBISZ 1961 = Andrzej Wyrobisz, *Średniowieczne cegielnie w większych ośrodkach miejskich w Polsce*, *Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu*, I, 1961, s. 55–82

- WYROBISZ 1962 = Andrzej Wyrobisz, *Czy istniały strzechy budowlane? Z zagadnień organizacji rzemieślników budowlanych w średniowieczu*, „Przegląd Historyczny”, LIII, 1962, 4, s. 745–761
- WYROBISZ 1963 = Andrzej Wyrobisz, *Budownictwo murowane w Małopolsce w XIV i XV wieku*, Wrocław 1963 (Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu, III)
- WYROBISZ 1964 = Andrzej Wyrobisz, *Solec nad Wisłą. Historia małopolskiego miasteczka*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, XII, 1964, 1, s. 19–26
- WYROBISZ 1965 = Andrzej Wyrobisz, *L'attività edilizia a Venezia nel XIV e XV secolo*, „Studi Veneziani”, VII, 1965, s. 307–343
- WYROBISZ 1966a = Andrzej Wyrobisz, *Umowa o założenie cegielni w Wenecji w 1233 roku*, Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu, VI, 1966, s. 268–281
- WYROBISZ 1966b = Andrzej Wyrobisz, *Handel w Solcu nad Wisłą do końca XVII wieku. Przyczynki do historii rynku wewnętrznego w Polsce przedrozbiorowej*, „Przegląd Historyczny”, LVII, 1966, 1, s. 15–48
- WYROBISZ 1966c = Andrzej Wyrobisz, *Liczba i rozmieszczenie hut szklanych w Małopolsce w XIV–XVII w.*, „Przegląd Historyczny”, LVII, 1966, 3, s. 366–388
- WYROBISZ 1968a = Andrzej Wyrobisz, *Badania nad historią małych miast w Polsce*, „Przegląd Historyczny”, LIX, 1968, 1, s. 124–137
- WYROBISZ 1968b = Andrzej Wyrobisz, *Szkło w Polsce od XIV do XVII w.*, Wrocław 1968
- WYROBISZ 1969 = Andrzej Wyrobisz, *Zatargi mieszczan ze starostami soleckimi w XVI, XVII i XVIII wieku*, „Studia Historyczne”, XII, 1969, 3, s. 365–375
- WYROBISZ 1970 = Andrzej Wyrobisz, *Polityka Firlejów wobec miast w XVI wieku i założenie Janowca nad Wisłą*, „Przegląd Historyczny”, LXI, 1970, 4, s. 577–608
- WYROBISZ 1974a = Andrzej Wyrobisz, *Inwestycje i siła robocza w średniowiecznym budownictwie*, w: *Spoleczeństwo, gospodarka, kultura*, red. Stanisław Herbst, Warszawa 1974, s. 413–424
- WYROBISZ 1974b = Andrzej Wyrobisz, *Ludność żydowska w Tarłowie (od połowy XVI do końca XVIII w.)*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, XXIV, 1974, 1, s. 3–17
- WYROBISZ 1974c = Andrzej Wyrobisz, *Rola miast prywatnych w Polsce w XVI i XVII wieku*, „Przegląd Historyczny”, LXV, 1974, 1, s. 19–46
- WYROBISZ 1976a = Andrzej Wyrobisz, *Małe miasta w Polsce XVI i XVII wieku*, w: *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. Aleksander Gieysztor, Tadeusz Rosłanowski, Warszawa 1976, s. 177–187
- WYROBISZ 1976b = Andrzej Wyrobisz, *Warunki rozwoju przemysłu w Polsce w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, w: Maria Kwapien, Józef Maroszek, Andrzej Wyrobisz, *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV–XVIII w.)*, Wrocław 1976, s. 197–244
- WYROBISZ 1978a = Andrzej Wyrobisz, *Miasta prywatne w Polsce XVI–XVIII w. jako inwestycje kulturalne*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, XXVI, 1978, 1, s. 47–56
- WYROBISZ 1978b = Andrzej Wyrobisz, *Teoria i praktyka budowy hiszpańskich miast kolonialnych w Ameryce Północnej w XVI–XVIII w.*, „Przegląd Historyczny”, LXIX, 1978, 2, s. 185–213
- WYROBISZ 1981 = Andrzej Wyrobisz, *Typy funkcjonalne miast polskich w XVI–XVIII w.*, „Przegląd Historyczny”, LXXII, 1981, 1, s. 25–49

- WYROBISZ 1983a = Andrzej Wyrobisz, *Functional Types of Polish Towns in the XVI–XVIIIth Centuries*, „The Journal of European Economic History”, XII, 1983, 1, s. 69–103
- WYROBISZ 1983b = Andrzej Wyrobisz, *Wzory osobowe i stereotypy rzemieślników w literaturze staropolskiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, XXXI, 1983, 1, s. 53–63
- WYROBISZ 1986a = Andrzej Wyrobisz, *O pojmowaniu regionów historycznych w nauce polskiej*, „Kwartalnik Historyczny”, XCIII, 1986, 1, s. 133–148
- WYROBISZ 1986b = Andrzej Wyrobisz, *Rodzina w mieście doby przedprzemysłowej a życie gospodarcze. Przegląd badań i problemów*, „Przegląd Historyczny”, LXXVII, 1986, 3, s. 305–330
- WYROBISZ 1987 = Andrzej Wyrobisz, *Struktura społeczna miasta polskiego w XVIII w. na przykładzie Solca nad Wisłą*, w: *Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej*, red. Jerzy Topolski, Cezary Kukło, Lublin 1987, s. 333–342
- WYROBISZ 1990a = Andrzej Wyrobisz, *Polskie Towarzystwo Historyczne i losy polskiej regionalistyki*, w: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów*, red. Stefan K. Kuczyński, Wrocław 1990, s. 35–55
- WYROBISZ 1990b = Andrzej Wyrobisz, *Pomniki nagrobne mieszczan w Polsce w XVI–XVII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, XXXVIII, 1990, 1–2, s. 37–80
- WYROBISZ 1991 = Andrzej Wyrobisz, *Townships in the Grand Duchy of Lithuania during the Agrarian Reform Called „pomera na voloki” (2-nd half of 16th — first half of 17th centuries)*, w: *Gründung und Bedeutung kleinerer Städte im nördlichen Europa der frühen Neuzeit*, red. Antoni Mączak, Thomas Ch. Smout, Wiesbaden 1991, s. 193–204
- WYROBISZ 1992a = Andrzej Wyrobisz, *Staropolskie wzorce rodziny i kobiety — żony i matki*, „Przegląd Historyczny”, XCIX, 1992, 3, s. 405–421
- WYROBISZ 1992b = Andrzej Wyrobisz, *Subkultury w miastach Europy wczesnonowoczesnej. Zarys problematyki*, w: *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremekowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Maurice Aymard, Warszawa 1992, s. 77–84
- WYROBISZ 1992c = Andrzej Wyrobisz, *Wspomnienie o Profesorze Stefanie Kieniewicz jako redaktorze „Przeglądu Historycznego” w latach 1952–1992*, „Przegląd Historyczny”, LXXXIII, 1992, 1, s. I–IV
- WYROBISZ 1995 = Andrzej Wyrobisz, *Kobiety w społeczeństwie staropolskim: wzorce i rzeczywistość*, w: *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. II, red. Anna Żarnowska, Gdańsk 1995
- WYROBISZ 1996 = Andrzej Wyrobisz, *Zofia Kamińska (4 VI 1908–17 II 1996)*, „Kwartalnik Historyczny”, CIII, 1996, 2, s. 133–135
- WYROBISZ 1997a = Andrzej Wyrobisz, *Budownictwo mieszkalne w Solcu nad Wisłą w drugiej połowie XVIII wieku na tle zabudowy innych miast staropolskich*, „Archeologia Historica Polona”, V: *Studia z archeologii i historii*, Toruń 1997, s. 133–138
- WYROBISZ 1997b = Andrzej Wyrobisz, *Inskrypcje nagrobne mieszczan w Polsce w XVI i XVII w.*, w: *Ludzie, kontakty, kultura XVI–XVIII w.*, red. Jerzy Kowecki, Janusz Tazbir, Warszawa 1997, s. 152–159
- WYROBISZ 1997c = Andrzej Wyrobisz, *Sodoma i Gomora we wczesnonowoczesnej Florencji*, „Przegląd Historyczny”, LXXXVIII, 1997, 1, s. 145–162
- WYROBISZ 1997d = Andrzej Wyrobisz, „Przegląd Historyczny” w latach 1905–1995, w: *Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku*, red. Marian M. Drozdowski, Hanna Szwanowska, Warszawa 1997, s. 131–139

- WYROBISZ 1998a = Andrzej Wyrobisz, *Budownictwo i architektura w Wenecji w XV w. Koegzystencja bizantyjskiej, gotyckiej i renesansowej sztuki budowania*, „Przegląd Historyczny”, LXXXIX, 1998, 2, s. 187–215
- WYROBISZ 1998b = Andrzej Wyrobisz, *Lekarze jako wolny zawód i grupa społeczna w miastach późnośredniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy*, w: *Gospodarka — Ludzie — Władza. Studia historyczne ofiarowane Juliuszowi Łukasiewiczowi w 75 rocznicę urodzin*, red. Michał Kopczyński, Antoni Mączak, Warszawa 1998, s. 61–71
- WYROBISZ 2004 = Andrzej Wyrobisz, „*Wielki strach*” w Wenecji i we Florencji w XV wieku i jego możliwe przyczyny, „Przegląd Historyczny”, XCV, 2004, 4, s. 457–466
- WYROBISZ 2005 = Andrzej Wyrobisz, *O Instytucie Historycznym w latach 1950–1955*, w: *Tradycje i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005*, red. Juliusz Łukasiewicz, Maciej Mycielski, Jan Tyszkiewicz, Warszawa 2005, s. 535–539
- WYROBISZ 2007a = Andrzej Wyrobisz, „*Wiek złoty*” czy kryzys? Florencja w XV wieku i działalność Savonaroli, „*Odrodzenie i Reformacja w Polsce*”, LI, 2007, s. 249–263
- WYROBISZ 2007b = Andrzej Wyrobisz, *Tolerancja, nietolerancja i przesady w Europie średniowiecznej i nowożytnej. Badania nad historią homoseksualizmu, stosunkiem społeczeństwa do homoseksualistów i udziałem homoseksualistów w kulturze*, „Przegląd Historyczny”, XCVIII, 2007, 3, s. 383–395
- WYROBISZ 2008a = Andrzej Wyrobisz, *Odmieńcy i fałszerze*, „Przegląd Historyczny”, XCIX, 2008, 2, s. 193–203
- WYROBISZ 2008b = Andrzej Wyrobisz, *Początki uniwersyteckiego studium historii w Białymstoku*, w: *Studia historyczne w Białymstoku 1968–2008*, oprac. Małgorzata Ocytko, Białystok 2008, s. 11–15
- WYROBISZ 2012 = Andrzej Wyrobisz, *Studia o kulturze i społeczeństwie w nowożytnej Europie*, red. Michał Kopczyński, Jan Ciarka, Warszawa 2012
- WYROBISZ 2014 = Andrzej Wyrobisz [list do redakcji], „Przegląd Historyczny”, CV, 2014, 4, 769–770
- ZIENTARA 1954 = Benedykt Zientara, *Dzieje małopolskiego hutnictwa żelaznego XIV–XVII wiek*, Warszawa 1954